

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ХОЛДІНГІВ

WORLDVIEW FOUNDATIONS FOR INCLUSIVE DEVELOPMENT OF AGRI-FOOD HOLDINGS

УДК [338.436.33.658.114.5]: 005.591.3:140.8
DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct50-26>

Павлов О.І.

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки промисловості Одеська національна академія харчових технологій

Дідух С.М.

к.е.н., доцент, докторант кафедри економіки промисловості Одеська національна академія харчових технологій

Кушнір О.І.

аспірантка кафедри економіки промисловості Одеська національна академія харчових технологій

Pavlov Oleksandr

Odessa National Academy of Food Technologies

Didukh Sergey

Odessa National Academy of Food Technologies

Kushnir Oksana

Odessa National Academy of Food Technologies

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, яке перебуває у стані перманентного реформування, наукової актуальності та практичної значущості набуває питання його переходу на засади інклюзивності. У зв'язку з цим наукова спільнота активізувала дослідницьку діяльність за цим науковим напрямом. У статті розкриваються світоглядні засади інклюзивного розвитку агропродовольчих холдінгів, обґрунтовуються етапи та напрями створення інклюзивного середовища за участю агрохолдінгів. Першочерговим завданням на цьому шляху є подолання відчуженості різних верств населення від участі у процесі суспільного відтворення через удосконалення функціональності політичних, економічних та соціальних інститутів суспільства, а головне – здійснення революційних змін у свідомості соціуму. З цією метою було проаналізовано світоглядний контент інклюзивного розвитку агропродовольчих холдінгів, визначено чинники формування інклюзивного суспільства на засадах світоглядних цінностей, які мають бути покладені в основу сенсу діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: агропродовольчі холдінги, інклюзивність, інклюзивний розвиток, світоглядні засади, світоглядний контент, соціальна відповідальність.

На современном этапе развития украинского общества, находящегося в состоянии

перманентного реформирования, научную актуальность и практическую значимость приобретает вопрос его перехода на основы инклюзивности. В связи с этим научное сообщество активизировало исследовательскую деятельность в этом научном направлении. В статье раскрываются мировоззренческие основы инклюзивного развития агропродовольственных холдингов, обосновываются этапы и направления создания инклюзивной среды с участием агрохолдингов. Первоочередной задачей на этом пути является преодоление отчужденности различных слоев населения от участия в процессе общественного воспроизводства через усовершенствование функциональности политических, экономических и социальных институтов общества, а главное – осуществление революционных изменений в сознании социума. С этой целью был проанализирован мировоззренческий контент инклюзивного развития агропродовольственных холдингов, определены факторы формирования инклюзивного общества на основе мировоззренческих ценностей, которые должны быть положены в основу смысла деятельности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: агропродовольственные холдинги, инклюзивность, инклюзивное развитие, мировоззренческие основы, мировоззренческий контент, социальная ответственность.

At the present stage of development of Ukrainian society, which is in a state of permanent reform, scientific relevance and practical significance, the issue of its transition to the principles of inclusiveness is gaining. In this regard, the scientific community has intensified research activities in this area. The object of scientific analysis is increasingly becoming agri-food holdings, their controversial role in creating an inclusive environment. On the one hand, with their participation, economic preconditions for create of welfare inclusion are created, on the other hand, the material benefits created in the process of their functioning are used by a limited part of the society. In view of the above, the topic of the study was chosen, the purpose of which is to determine the worldview principles of inclusive development of agri-food holdings. In accordance with the goal, the following tasks are formulated: revealing the importance of worldview in the formation of an inclusive environment with the participation of agri-food holdings; characteristics of stages and directions of creating inclusiveness. To achieve the goals and objectives of the study, an interdisciplinary methodology was used, which consists of systematic, synergetic, institutional and ideological approaches, methods of dialectics, synthesis and analysis, induction and induction, content analysis, sociological survey, analogy, comparison and SWOT analysis. The primary task on this path is to overcome the alienation of various segments of the population from participation in the process of social reproduction by improving the functionality of political, economic and social institutions of society, and most importantly – the implementation of revolutionary changes inconsciousness. To this end, the worldview content of the inclusive development of agri-food holdings was analyzed, the prerequisites for the creation of an inclusive society on the basis of ideological values, which should form the appropriate component of the activities of economic entities. The scientific novelty of the study is to substantiate the role of worldviews in the formation of a consolidated and integrated paradigm of social responsibility, based on public-private partnership, on the example of the functioning of agricultural holdings. The conclusions and practical recommendations of the article can be used in the practical activities of agricultural holdings and in the process of forming the concept of inclusive development.

Key words: agri-food holdings, inclusiveness, inclusive development, worldview foundations, worldview content, social responsibility.

Постановка проблеми. Агропродовольча сфера у вимірі її економічної, соціальної та природної складових частин з різних причин опинилася заручницею процесу холдінгізації, активними учасниками якого є держава, вітчизняний та іноземний капітал. Держава, свідомо чи несвідомо, внаслідок суперечного характеру започаткованих нею аграрних перетворень, а саме руйнації колгоспно-радгоспної системи господарювання, паювання сільськогосподарських земель, створила передумови для корпоратизації аграрного

виробництва у вигляді великих холдінгових компаній як альтернативи дрібнотоварним виробникам – господарствам населення та фермерським господарствам. За відсутності на селі великотоварних підприємств та кооперації, за наявності дешевої робочої сили й сільськогосподарських земель відкрилося широке поле підприємницької діяльності для представників фінансово-промислового капіталу. Таким чином, в Україні сформувалася дуальна структура аграрного виробництва, на одному полюсі якої перебувають вертикально

інтегровані компанії холдингового типу, а на іншому – індивідуальний сектор.

Враховуючи сучасний стан української економіки, агрохолдинги визначають майбутнє розвитку агропродовольчої сфери, оскільки за відсутності бю-джетних коштів та несприятливих умов кредитування сільськогосподарської діяльності господарства населення, фермери є неконкурентоспроможними. Таким чином, агропродовольча сфера є не тільки заручницею холдингових компаній, а все далі опиняється в їх міцних лецатах.

Головне питання полягає в тому, які наслідки від подібного альянсу має українське суспільство, й передусім та його частина, яка мешкає на селі, а також у тому, яким чином це відбивається на економічному, соціальному та природному стані агропродовольчої сфери, інклюзивності її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коло наукових літературних джерел, включених до аналізу, склали праці, в яких розкриваються внутрішній потенціал інклюзивності України [1], сутність інклюзивного розвитку як оновлення концепції сталого розвитку [2], значення аграрного і сільського розвитку для зростання та оновлення вітчизняної економіки [3], місце агрохолдингів у корпоративному аграрному секторі економіки [4], майбутнє сільського сектору [5] та сільського розвитку [6], на шляху до інклюзивності, різні аспекти функціонування та розвитку агрохолдингів [7–8], соціальна спрямованість діяльності цих компаній [9] та їх роль у соціально-економічному розвитку сільських територій [10–11]; висвітлюються питання соціальної справедливості та нерівності [12–13], ролі агрохолдингів у їх вирішенні [14–15] та соціальної відповідальності цих компаній за результати своєї діяльності [16–18].

Проте, незважаючи на тематичне різноманіття публікацій з проблематики інклюзивного розвитку, серед них поки що відсутні праці, в яких світоглядний аспект інклюзивності навіть в загальній постановці, а тим більш у його прив'язці до діяльності агрохолдингів, розглядався би спеціально. Це й визначило вибір теми статті.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення світоглядних засад інклюзивного розвитку агропродовольчих холдингів. Відповідно до мети сформульовано такі завдання: розкриття світоглядного контенту формування інклюзивного середовища за участю агропродовольчих холдингів; характеристика етапів та напрямів його створення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід розвитку суспільства на засади інклюзивності потребує відповідного переформатування суспільної свідомості, ключова роль в якому належить світогляду.

Світогляд – це система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на відношення

людини до навколишньої дійсності та самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації [19, с. 569].

З пізнавального погляду, світогляд передає інтенцію (намір, прагнення, цільову спрямованість), певний емоційно-психологічний стан людської свідомості та волі, який отримав у філософії існування назву інтенціоналізму, а в соціальній психології – інтенціальності. Звідси – безпосередній зв'язок світогляду з ментальністю (рис. 1).

Як впливає з наведеного рис. 1, ментальність являє собою складний соціально-психологічний феномен, перший пласт якого (основа) представлений сферою підсвідомості, психіки і когнітивної сферою, другий (сутнісний) – духовною сферою і сферою образів, третій (функціональний) – сферою діяльності.

З огляду на мету дослідження, передусім необхідно визначити структуру світоглядного контенту (вмісту), до складу якого належать: суб'єкт інклюзивного розвитку, а саме агропродовольчі холдинги, його адресат (зацікавлені в очікуваних змінах різні представники соціуму та потенційний перетворювач цих змін – держава) та система відношень між суб'єктом та адресатом контенту.

Формат світоглядного контенту заданий функціональністю агропродовольчих холдингів, їх природою, умовами створення та розвитку.

У сучасних словниках «холдинг» (від англ. *holding* – утримання, зберігання) визначається як сукупність материнської компанії та контрольованих нею дочірніх компаній, що здійснюють сільськогосподарську діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції й які використовують понад 50 тис. га сільськогосподарських земель.

В Указі Президента України «Про холдингові компанії» [23] поняття «холдинг» визначається як господарюючий суб'єкт, який володіє контрольними пакетами акцій інших господарюючих суб'єктів. Цим документом встановлювався порядок створення холдингових компаній, згідно з яким їх організація не дозволялася у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Після прийняття у 2006 році Закону України «Про холдингові компанії в Україні» [24] ці обмеження було знято. Саме після цього відбулася активізація процесу створення агрохолдингових компаній шляхом викупу боргів і активів сільськогосподарських підприємств із наступним перетворенням їх у свої філії та дочірні підприємства.

На першому етапі створення агрохолдингів економічний ефект досягався за рахунок концентрації в обробітку великої площі сільськогосподарських земель. Надалі формування капіталу та максимізація ринкової вартості досягалися завдячуючи мінімізації орендної плати за землю,

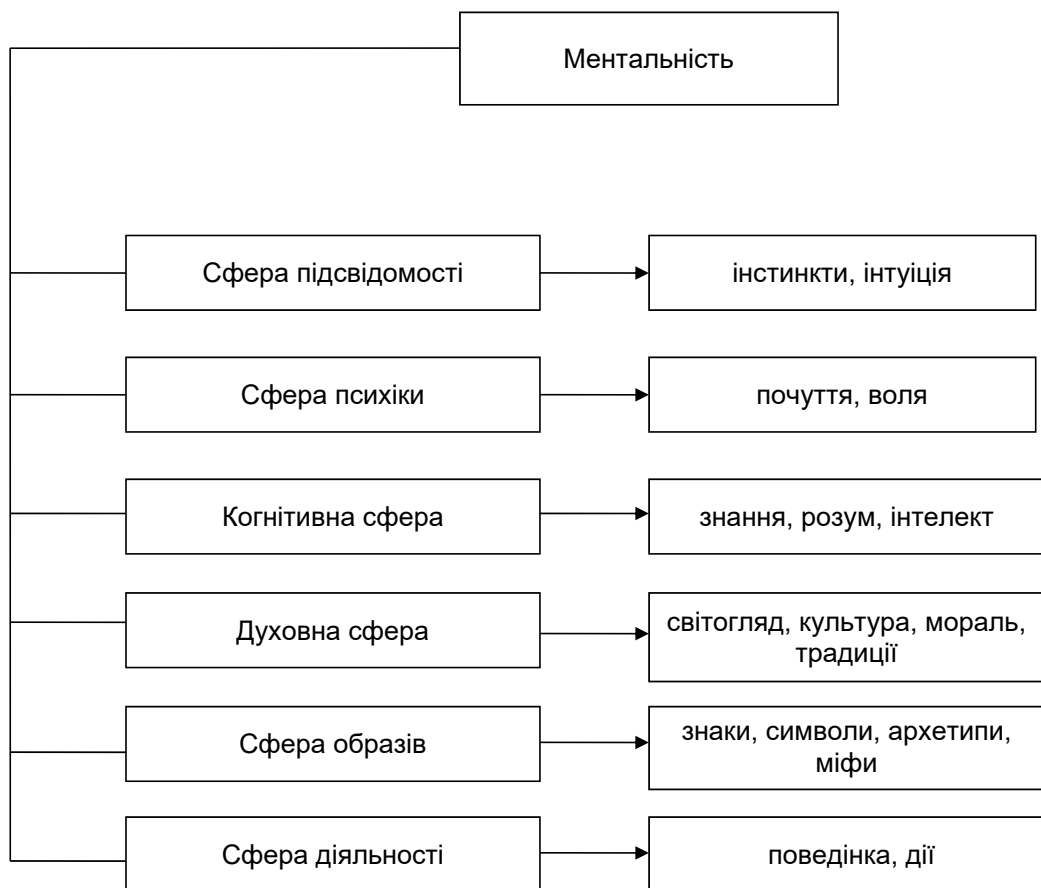

Рис. 1. Структура ментальності

Джерело: сформовано авторами на основі [20–22]

використанню дешевої робочої сили, монополізації ланцюгів доданої вартості, експортоорієнтованому характеру виробництва тощо.

Все це привело до зростання обсягів виробництва валової продукції сільського господарства. Починаючи з 2005 року індекс продуктивності праці в сільському господарстві загалом, а також у галузевому розрізі перевищив відповідний показник 1990 року. З 2008 року прибутковим стало не тільки рослинництво, а й тваринництво. Завдячуючи цьому саме в корпоративному секторі відбулася концентрація державних дотацій і виплат.

Надалі відбулася надмірна концентрація капіталу, земельних ресурсів, виробництва у агрохолдингах, що призвело до його монополізації та створення неконкурентоздатного середовища.

З розвитком агрохолдингів відбулося порушення оптимального балансу в структурі посівних площ сільськогосподарських культур. Посіви кормових культур скоротилися порівняно з 1990 роком у декілька разів, при цьому суттєво зросли площі ріпаку та соняшнику. Все це негативно позначилося на стані ґрунтів. Крім порушення сівозмін, не дотримується баланс між рослинництвом та тваринництвом.

Через те, що агрохолдингові компанії були зареєстровані за кордоном або у містах, а не за місцем ведення господарської діяльності, їх податки не надходили до бюджетів сільських громад та адміністративних районів, внаслідок чого соціальна сфера села перебуває в незадовільному стані, руйнується поселенська мережа.

Завдяки розвитку агрохолдингів за останні 15 років вдалося досягти зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Проте підвищення їх прибутковості має позитивні наслідки виключно для володарів холдингових компаній. Їхня діяльність негативно позначається на конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання, погіршуються соціальні умови життєдіяльності сільського населення, стан навколишнього природного середовища, насамперед земельних ресурсів. Виникла загроза втрати соціального контролю за сільськими територіями, знищення селянства як первинної форми соціальності.

З метою уповільнення тенденції зростання монопольної ролі холдингів у сільськогосподарському виробництві доцільно встановити жорсткий контроль за процесом холдингізації з боку держави та суспільства.

Це завдання набуває практичної значущості в умовах формування інклюзивного суспільства. З огляду на вагоме місце агрохолдингів у структурі агропродовольчого сектору України, їм належить ключова роль у перетворенні сільсько-міського простору (об'єднаних територіальних громад та новоутворених районів) на середовище інклюзії добробуту.

Першим кроком на цьому шляху є створення певних передумов інклюзивності із залученням до цього процесу широких верств населення, на заваді чому є його відчуженість. Розв'язати цю проблему можливо через її розгляд в системі споріднених категорій, пов'язаних з інклюзивністю.

Аналітика інклюзивного розвитку ґрунтується навколо парних дихотомій «відчуженість (відстороненість) – залученість», «ексклюзивність (виключеність) – інклюзивність (включеність)», «сегрегація – інтеграція» (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи та напрями створення передумов інклюзивності

Перший етап	Відчуженість → Залученість
Другий етап	Виключеність → Включеність
Третій етап	Сегрегація → Інтеграція

Джерело: розробка авторів

Ключем до побудови вітчизняної моделі інклюзивного розвитку є подолання відчуження людини від процесу виробництва, від результатів своєї праці, від самої себе та суспільства.

Наслідком усунення причин відчуження є насання стану соціального залучення як готовності до подолання певних перешкод на цьому шляху.

Інклюзивний розвиток полягає у залученні усіх верств населення до вирішення політичних, соціально-економічних, екологічних, духовних проблем розвитку.

Головною перешкодою на цьому шляху є виключеність значної частини суспільства від участі у політичних, економічних, соціальних та духовних процесах.

Реальною ознакою включеності громадян у процес суспільних перетворень є становлення громадянського суспільства, в якому понад 50% населення має складатися із середнього класу.

Тільки в такому заможному суспільстві виявляються матеріальні та духовні передумови для відходу від практики сегрегації (відділення), фактичного чи юридичного відокремлення певних суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, фізичними, релігійними, мовними чи іншими ознаками.

Саме таке суспільство визнається прогресивною світовою спільнотою консолідованим та інтегрованим для виконання тих завдань, які постають перед ним.

На цьому шляху доведеться розв'язати невідкладні проблеми. Передусім це подолання бідності, рівень якої становить 45%, а коефіцієнт Джині – 26,3% [25]. Те ж саме стосується й безробіття, рівень якого у другому кварталі 2020 року досяг позначки у 9,6% [26].

Найбільша частка маргінальних верств населення припадає на сільську місцевість: відносний рівень бідності тут становить 34%.

Соціально-економічна нерівність має й просторовий вимір, що потребує впровадження відповідних заходів. Для досягнення інклюзивності на рівні сільської та міської територіальних підсистем суспільства необхідно подолати різницю, яка склалася не на користь першої з них: у соціальній (-16,3%) та економічній (-10,5%) сферах [28].

Наведені прояви соціально-економічної нерівності, які спричинені недосконалістю інституціонального середовища й передусім неефективним функціонуванням політичних, економічних та соціальних інститутів, актуалізують як практичне завдання інклюзивного розвитку розв'язання проблеми соціальної несправедливості, яка історично вирішувалася на засадах ліберальної (неоліберальної) та соціал-демократичної (комуністичної) концепцій, але поки що так і залишилась невирішеною.

Світоглядний підхід передбачає розв'язання проблеми соціальної несправедливості в межах концепції інклюзивного розвитку з урахуванням того, що справедливість є категорією не тільки філософською, морально-правовою, а передусім – економічною. А це потребує створення певних передумов, пов'язаних з пом'якшенням економічної нерівності.

У таблиці 2 представлено системне уявлення щодо напрямів формування середовища інклюзивного розвитку за участю агропродовольчих холдингів.

Суспільне значення господарської діяльності агропродовольчих холдингів визначається їх місцем та роллю у вирощуванні сільськогосподарської сировини, її промисловій переробці та збуті харчової продукції.

У межах цього ланцюга, що об'єднує 40 галузей харчової промисловості за активної участі агрохолдингів, формується понад 20% валового внутрішнього продукту, зайнято 4 млн сільського населення. Визначальну роль в зазначеному ланцюгу відіграє сільське господарство, що постачає сировину харчовій промисловості, питома вага якої в структурі виробництва споживчих товарів становить 52,8%, а у загальному обсязі промислової продукції – 16,3% [29].

Агрохолдинги, виробляючи майже чверть валової сільськогосподарської продукції країни та контролюючи близько 18% сільськогосподарських угідь, водночас активно впроваджують в аграрно-

Напрями формування середовища інклюзивного розвитку за участю агропродовольчих холдингів

Сенс господарської діяльності агропродовольчих холдингів	Соціальні наслідки господарської діяльності агропродовольчих холдингів	Соціальна відповідальність агропродовольчих холдингів за результати господарської діяльності	Прояви участі агропродовольчих холдингів в партнерських відносинах з державою та суспільством
– Отримання прибутку – Забезпечення власної конкурентоспроможності на внутрішніх та зовнішніх ринках – Наповнення бюджету – Гарантування продовольчої безпеки – Забезпечення високої продуктивності виробництва агропродовольчої продукції – Зменшення ризикованості функціонування агропродовольчого бізнесу	– Створення належних умов праці та відпочинку для персоналу компаній – Посилення соціальної нерівності – Зростання диспропорцій територіального соціально-економічного розвитку – Занепад соціальної інфраструктури сільських громад – Деградація сільської поселенської мережі	– Забезпечення зайнятості економічно активного населення – Ефективність ведення бізнесу – Здійснення господарської діяльності з дотриманням чинного законодавства – Прозорість та легітимність ведення бізнесу – Участь у благодійній діяльності	– Заключення угод про державно-приватне партнерство – Підвищення добробуту персоналу компаній – Запровадження прогресивної шкали оподаткування – Економічно обґрунтований розподіл прибутку в компанії та в корпоративному секторі – Участь у реалізації спільних соціальних проектів та програм

Джерело: розробка авторів

му секторі сучасні технології та інновації, орієнтуючись на продуктивність виробництва та вимоги ринку [30].

Попри скорочення за останні роки сукупного земельного банку, який обробляється агрохолдингами, до 5, 62 млн га, вони залишаються, як і раніше, найбільш продуктивним сегментом українських сільськогосподарських виробників, демонструючи найвищі рівні середньої врожайності поміж інших категорій виробників, як-от інші сільськогосподарські підприємства та домогосподарства населення. Це стосується передусім основних олійних культур, кукурудзи, пшениці, ячменю [31]. При цьому перевага надається оптимізації над зростанням, а також сільськогосподарським культурам із найвищим рівнем середньої рентабельності (високомаржинальні культури), що відповідає цільовим установкам бізнесу як такого.

Підвищення суспільного значення соціальних наслідків господарської діяльності агропродовольчих холдингів є проблемою морально-етичного характеру й залежить від подолання певних психологічних комплексів, пов'язаних з парадоксами сільського розвитку.

Перший з них проявляється в тому, що володіння таким природним багатством, як родючі чорноземи, що приносять надприбутки великому аграрному бізнесу, обертається для більшості селян бідністю та злиднями.

Другий комплекс полягає в тому, що аграрна складова частина не тільки не впливає позитивно на екологічну безпеку та якість життя сільського населення, а й створює за цими напрямками сільського розвитку значні проблеми, які негативно позначаються на міжнародній репутації України як

одного з головних виробників та експортерів харчової продукції.

Перспективи соціального напрямку використання інклюзивного потенціалу агрохолдингів перебувають у площині їхньої соціальної відповідальності – юридичної та філантропічної (добровільної). Згідно з поглядами А. Керолла, корпоративна соціальна відповідальність здійснюється за трьома напрямками: 1) агробізнес здійснює виробничу діяльність для задоволення потреб населення та одержання прибутку, керуючись при цьому виключно законодавчими актами зобов'язань перед державою і суспільством у вигляді сплати податків, охорони здоров'я і безпеки праці тощо; 2) агробізнес провадить виважений менеджмент ризиків, який базується на правових нормах і етично-моральних засадах, що зменшує або усуває повністю негативний вплив бізнесу на суспільство шляхом охорони навколишнього середовища та виробництва безпечної і якісної продукції; 3) агробізнес збільшує позитивний вплив на суспільство шляхом забезпечення інноваційно-інвестиційного партнерства з регіонами, яке спрямовується насамперед на соціальний та екологічний добробут сільської громади [32, с. 43].

Агрохолдинги переважно обмежуються, згідно з чинним законодавством, витрачанням коштів на соціальні програми в межах 2–6 дол. США на 1 га земель, які знаходяться в їх користуванні. Крім того, чимало з них також створюють резервні фонди, щоб реагувати на термінові непередбачені соціально-економічні явища.

Проте в сучасних умовах бере гору саме формальна (юридична), а не філантропічна (добровільна) форма соціальної відповідальності, що

підтверджується результатами соціологічного дослідження, проведеного серед керівників аграрних підприємств та сільських голів Житомирської області. Соціальна відповідальність керівників підприємств обмежується переважно задоволенням соціально-економічних потреб власного персоналу. Сільські голови зазначили, що аграрні підприємства по відношенню до своєї громади лише за потребою здійснюють благодійну допомогу (70% респондентів), беруть участь у благоустрої сільської території (63%), здійснюють прибирання, вивіз сміття (28%), надають фінансову допомогу сільській громаді (26%), а також іноді організують масові акції, виступають спонсорами спортивних та культурних заходів (18%). Водночас майже 15% сільських голів відзначили, що аграрні підприємства жодних заходів щодо розвитку сільської громади не здійснюють [17, с. 125].

В умовах домінування приватної власності над державною, монопольного положення агрохолдингів в системі агропродовольчого виробництва, недосконалості суспільних інститутів ключового значення у формуванні інклюзивного середовища набуває державно-приватне партнерство.

З позиції світоглядного підходу, найбільш придатним для цілей інклюзивного розвитку слід визнати визначення державно-приватного партнерства як системи спільної діяльності державних інститутів, бізнес-структур, малих та середніх сільськогосподарських підприємств, спрямованої на розробку, прийняття і реалізацію ефективних рішень щодо досягнення цілей державного та приватного партнерів, що базується на узгодженні економічних інтересів сторін і оптимальному використанні їхнього потенціалу [33, с. 32].

У цьому тандемі основоположну роль, за відсутності досконалих інституціональних засад, відіграють носії економічної влади, а саме агропродовольчі холдинги.

Однак інститут державно-приватного партнерства на практиці поки що є малоефективним інструментом формування інклюзії добробуту, оскільки не має чітко виражених ознак людиноцентризму. Для цього необхідні зміни у суспільній свідомості, вироблення нового світогляду, спроможного здійснити певну революцію у ставленні представників аграрного бізнесу до наявних проблем, які вони покликані вирішувати в умовах децентралізації влади та управління разом із сільськими громадами.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати дослідження свідчать про суперечливу роль сучасних агропродовольчих холдингів у формуванні інклюзивного середовища. З одного боку, за їх участю в українському суспільстві створюються економічні передумови інклюзії добробуту, з іншого – матеріальними благами, створеними в процесі функціонування агрохолдингів,

користується обмежена частина вітчизняного соціуму, включаючи й їх безпосередніх продуцентів.

Для подолання відчуженості різних верств населення від участі в процесі суспільного відтворення вкрай необхідні не тільки зміна існуючого інституціонального середовища, яка пов'язана із забезпеченням ефективного функціонування політичних, економічних та соціальних інститутів суспільства, а й здійснення кардинальних змін у суспільній свідомості на засадах інклюзивності.

З огляду на це, було проаналізовано наявний світоглядний контент інклюзивного розвитку агропродовольчих комплексів, обґрунтовано етапи створення передумов інклюзивності, які передбачають перехід від стану відчуженості через залученість та включеність усіх прошарків суспільства до процесу формування заможного консолідованого та інтегрованого інклюзивного суспільства за активною участю в цих перетвореннях агрохолдингів.

Досягнення зазначених цілей є можливим лише на основі відповідного переструктурування ментальності населення, збагачення його свідомості світоглядними цінностями, які є інклюзивними за своєю сутністю. Ці цінності мають бути засадничими у розумінні сенсу функціонування агрохолдингів із передбаченням його соціальних наслідків для суспільства. Це у свою чергу висуває підвищені вимоги до соціальної відповідальності агрохолдингів та потребує налагодження дієвого державно-приватного партнерства.

Основні наукові положення та висновки, які сформульовані в процесі проведеного дослідження, потребують свого продовження у подальших наукових розвідках із зазначеної проблематики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гриценко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 2. С. 9–23.
2. Попова О.Л. Інклюзивний розвиток: нова концепція чи оновлення концепції сталого розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2020. № 1. С. 128–141. DOI: 10.15407/eip2020.01.128.
3. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної, д-ра екон. наук Шубравської О.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. ресурс. Київ, 2020. 152 с.; табл., рис. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/330.pdf> (дата звернення: 12.12.2020).
4. Корпоратизація аграрного сектора економіки України: колективна монографія; за ред. д-ра екон. наук Шубравської О.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. ресурс. Київ, 2020. 205 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/329.pdf> (дата звернення: 12.12.2020).

5. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Майбутнє сільського сектору України – від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. *Економіка України*. 2018. № 11–12. С. 104–121.

6. Інклюзивний сільський розвиток в Україні: монографія; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. 257 с. (дата звернення: 12.12.2020).

7. Могильний О.М., Ходаківська О.В. Вплив агрохолдингів на розвиток аграрного сектора країни. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 4–9.

8. Пілявський В.І. Розвиток та діяльність агрохолдингів в Україні. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2010/01/206.pdf> (дата звернення: 12.12.2020).

9. Урsoлова А.В., Рибалко К.Р. Соціальна спрямованість та діяльність агрохолдингових компаній в Україні. Вісник Запорізького національного університету. *Юридичні науки*. 2020. № 1. С. 97–102. DOI: 10.26661/2616-9444-2020-1-15.

10. Судеркін А.М. Роль агрохолдингів у соціально-економічному розвитку сільської території. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/28005/Suderkin.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (дата звернення: 12.12.2020).

11. Ніценко В.С. Роль агрохолдингів у розвитку сільських територій. *Формування ринкової економіки*. 2015. № 33. С. 293–302.

12. Пилипенко Г.М., Резіна І.Є. Соціальна справедливість у світовій еко-номіці: одвічний конфлікт держави і ринку. *Економічний вісник*. 2017. № 4. С. 9–15.

13. Опалько В.В. Соціально-економічна нерівність і формування нової парадигми інклюзивного розвитку в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 38-2. С. 63–69.

14. Ковальчук О.Д. Агробізнес як складова інклюзивного розвитку сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2017. № 3–4 (68). С. 118–123.

15. Махсма М.Б. Агрохолдинги в Україні: вплив на зайнятість сільського населення. *Формування ринкової економіки*. 2015. № 33. С. 264–275.

16. Дюк Ф.Ф. Соціальна відповідальність у розвитку сільськогосподарських підприємств: значення і аспекти оцінки. *Агросвіт*. 2020. № 5. С. 11–16. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.5.11.

17. Левківська Л.М. Соціальна відповідальність агробізнесу в умовах сталого розвитку. *Інноваційна економіка*. 2017. № 3–4 (68). С. 123–129.

18. Могильний О.М., Ходаківська О.В. Соціальна відповідальність агрохолдингів: теоретичні припущення та ринкові практики. *Ринок праці та зайнятості населення*. 2018. № 1 (54). С. 32–40.

19. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 740 с.

20. Баронин А.С. Этническая психология. Київ : Тандем, 2000. 264 с.

21. Гаджиев А.Х. Методологические и прикладные проблемы этнической психологии. Махачкала : Даг-книгоиздат, 1977. 86 с.

22. Лозовая О.Н. Ментальность города и села как объект психосемантического исследования: к постановке проблемы. *Журнал практической психологии*. 2009. Випуск 15. С. 130–140.

23. Про холдингові компанії: Указ Президента України від 11 травня 1994 р. № 224 (224/94). URL: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/224/94> (дата звернення: 20.12.2020).

24. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15 березня 2006 р. № 3528-IV URL: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3528-15> (дата звернення: 20.12.2020).

25. В Україні наприкінці 2020 року в категорії бідних опиниться 45% населення: дослідження. URL: <https://pon.org.ua/novyny/8260-v-ukrayin-napriknc-2020-roku-v-kategoryi-bdnih-opinitsya-45-naselennya.html> (дата звернення: 14.12.2020).

26. Рівень безробіття в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2020/> (дата звернення: 14.12.2020).

27. Угода між Урядом України та Європейською комісією про фінансування заходу «Програма технічного співробітництва 2019». Веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-19#Text (дата звернення: 02.12.2020).

28. Інклюзивний сільський розвиток в Україні: I квартал 2018 р. – II квартал 2020 р. Веб-сайт. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2020/11.pdf> (дата звернення: 26.11.2020).

29. Саблук Г.І. Формування сучасного продовольчого попиту в Україні: харчові традиції та гендерні особливості. *Продовольчі ресурси*. 2020. № 14. С. 289–295.

30. Агрохолдинги та аграрна наука в Україні: проблеми співіснування. URL: <https://voxukraine.org/uk/agroholdingi-ta-agrarna-nauka-v-ukrayini-problemi-spivisnuvannya/> (дата звернення: 30.11.2020).

31. В Україні стало менше агрохолдингів. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_stalo_menshe_agrokholdingiv (дата звернення: 30.11.2020).

32. Carroll A.B. The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*. 1991. 34 (4). P. 39–48. DOI: 10.1016/0007-6813(91)90005-G.

33. Косач І.А. Системна методологія в дослідженні інтеграційних процесів в АПК на засадах державно-приватного партнерства. *Агросвіт*. 2017. № 12. С. 31–35.

REFERENCES:

1. Hrytsenko A.A. (2016) *Ekonomika Ukrainy na shliakhu do inkluzivnoho rozvytku* [Ukraine's economy on the path to inclusive development]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*. no. 2, pp. 9–23. (in Ukrainian)

2. Popova O.L. (2020) *Inkluzyvnyi rozvytok: nova kontsepsiia chy onovlennia kontsepsii staloho rozvytku* [Inclusive development: a new concept or an update of the concept of sustainable development]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, no. 1, pp. 128–141. DOI: 10.15407/eip2020.01.128. (in Ukrainian)

3. *Ahrarnyi i silskyi rozvytok dlia zrostannia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky* [Agrarian and rural development for growth and renewal of the Ukrainian economy: a scientific report]: naukova dopovid; za red. d-ra ekon. nauk, prof., chl.-kor. NAN Ukrainy O.M. Borodinoi, d-ra ekon. nauk Shubravskoi O.V. (2020). NAN Ukrainy, DU «Ін-т екон. та прогностув. НАН України». Elektron. resurs.

Kyiv, 152 p.; tabl., rys. Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/330.pdf>. (in Ukrainian)

4. Korporatyzatsiia ahrarynoho sektora ekonomiky Ukrainy [Corporatization of the agricultural sector of the Ukrainian economy]: kolektyvna monohrafiia; za red. d-ra ekon. nauk Shubravskoi O.V (2020).; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». Elektron. resurs. Kyiv, 205 p. Available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/329.pdf>. (in Ukrainian)

5. Borodina O.M., Prokopa I.V. (2018) Maibutnie silskoho sektoru Ukrainy – vid ekstraktyvnoho vykorystannia do inkluzyvnoho rozvytku [The future of Ukraine's rural sector is from extractive use to inclusive development]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11–12, pp. 104–121. (in Ukrainian)

6. Inkluzyvnyi silskyi rozvytok v Ukraini [Inclusive rural development in Ukraine]: monohrafiia; za red. d-ra ekon. nauk, prof., chl.-kor. NAN Ukrainy O.M. Borodinoi (2020). NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». Kyiv, 257 p. (in Ukrainian)

7. Mohylnyi O.M., Khodakivska O.V. (2017) Vplyv ahrokhodyniv na rozvytok ahrarynoho sektora krainy. [The impact of agricultural holdings on the development of the agricultural sector of the country]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 6, pp. 4–9. (in Ukrainian)

8. Piliavskiy V.I. Rozvytok ta diialnist ahrokhodyniv v Ukraini. [Development and activity of agricultural holdings in Ukraine]. Available at: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/2010/01/206.pdf>. (in Ukrainian)

9. Ursolova A.V., Rybalko K.R. (2020) Sotsialna spriamovanist ta diialnist ahrokhodyniv kompanii v Ukraini [Social orientation and activity of agroholding companies in Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*, no. 1, pp. 97–102. DOI: 10.26661/2616-9444-2020-1-15. (in Ukrainian)

10. Suderkin A.M. Rol ahrokhodyniv u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku silskoi terytorii [Suderkin AM The role of agricultural holdings in the socio-economic development of rural areas]. Available at: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/28005/Suderkin.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (in Ukrainian)

11. Nitsenko V.S. (2015) Rol ahrokhodyniv u rozvytku silskykh terytorii. Formuvannia rynkovoï ekonomiky [The role of agricultural holdings in the development of rural areas]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky*, no. 33, pp. 293–302. (in Ukrainian)

12. Pylypenko H.M., Rezina I.Ie. (2017) Sotsialna spravedlyvist u svitovii ekonomitsi: odvichni konflikt derzhavy i rynku [Social justice in the world economy: the eternal conflict of state and market]. *Ekonomichni visnyk*, no. 4, pp. 9–15. (in Ukrainian)

13. Opalko V.V. (2019) Sotsialno-ekonomichna nerivnist i formuvannia novoi paradyhmy inkluzyvnoho rozvytku v Ukraini [Socio-economic inequality and the formation of a new paradigm of inclusive development in Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 38-2, pp. 63–69. (in Ukrainian)

14. Kovalchuk O.D. (2017) Ahrobiznes yak skladova inkluzyvnoho rozvytku silskykh terytorii [Agribusiness as a component of inclusive rural development]. *Innovatsiina ekonomika* no. 3–4 (68), pp. 118–123. (in Ukrainian)

15. Makhsma M.B. (2015) Ahrokhodynhy v Ukraini: vplyv na zainiatist silskoho naseleennia [Agroholdings in Ukraine: impact on rural employment]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky*, no. 33, pp. 264–275. (in Ukrainian)

16. Diuk F.F. (2020) Sotsialna vidpovidalnist u rozvytku silskohospo-darskykh pidpriemstv: znachennia i aspekty otsinky. [Social responsibility in the development of agricultural enterprises: significance and aspects of evaluation]. *Ahrosvit*, no. 5, pp. 11–16. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.5.11. (in Ukrainian)

17. Levkivska L.M. (2017) Sotsialna vidpovidalnist ahrobiznesu v umovakh staloho rozvytku [Social responsibility of agribusiness in the conditions of sustainable development]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 3–4 (68), pp. 123–129. (in Ukrainian)

18. Mohylnyi O.M., Khodakivska O.V. (2018) Sotsialna vidpovidalnist ahrokhodyniv: teoretychni prypushchennia ta rynkovi praktyky [Social responsibility of agricultural holdings: theoretical assumptions and market practices]. *Rynok pratsi ta zainiatosti naseleennia*, no. 1 (54), pp. 32–40. (in Ukrainian)

19. Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys (2002). 740 p. (in Ukrainian)

20. Baronyn A.S. (2000) Etnycheskaia psykholohyia [Ethnic psychology]. Kyiv: Tandem. 264 p. (in Russian)

21. Hadzhyev A.Kh. (1977) Metodolohycheskye y prykladnie problemi etnycheskoi psykholohyy [Methodological and applied problems of ethnic psychology]. Makhachkala: Dahknyhozdat, 1977. 86 p. (in Russian)

22. Lozovaia O.N. (2009) Mentalnost horoda y sela kak obekt psykhozemanticheskoho yssledovanyia: k postanovke problemi [The mentality of the city and the countryside as an object of psychosemantic research: to the problem statement]. *Zhurnal praktycheskoi psykholohyy*, vol. 15, pp. 130–140. (in Russian)

23. Pro khodynovi kompanii: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 11 travnia 1994 r. № 224 (224/94). Available at: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/224/94>. (in Ukrainian)

24. Pro khodynovi kompanii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2006 r. № 3528-IV. Available at: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3528-15>. (in Ukrainian)

25. V Ukraini naprykintsi 2020 roku v katehoriï bidnykh opynytsia 45% naseleennia: doslidzhennia. Available at: <https://pon.org.ua/novyny/8260-v-ukrayin-napriknc-2020-roku-v-kategoriï-bdnh-opinitsya-45-naselennya.html> (in Ukrainian)

26. Riven bezrobittia v Ukraini. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2020/>. (in Ukrainian)

27. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Yevropeiskoiu komisiieiu pro finansuvannia zakhodu «Prohrama tekhnichnoho spivrobotnytstva 2019». Veb-sait. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-19#Text. (in Ukrainian)

28. Inkluzyvnyi silskyi rozvytok v Ukraini: I kvartal 2018 r. – II kvartal 2020 r. Veb-sait. Available at: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2020/11.pdf>. (in Ukrainian)

29. Sabluk H.I. (2020) Formuvannia suchasnoho prodovolchoho popytu v Ukraini: kharchovi tradytsii ta henderni osoblyvosti [Formation of modern food demand in Ukraine: food traditions and gender features]. *Prodovolchi resursy*, no. 14, pp. 289–295. (in Ukrainian)

30. Ahrokhodynhy ta ahrarna nauka v Ukraini: problemy spivisnuvannia. Available at: <https://voxukraine.org/uk/agroholdingi-ta-ahrarna-nauka-v-ukrayini-problemi-spivisnuvannya/>. (in Ukrainian)

31. V Ukraini stalo menshe ahrokhodynhyv. Available at: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_stalo_menshe_agrokhodynhyv. (in Ukrainian)

32. Carroll A.B. (1991) The pyramid of corporate social responsibility: To-ward the moral management

of organizational stakeholders. *Business Horizons*, no. 34 (4), pp. 39–48. DOI: 10.1016/0007-6813(91)90005-G. (in English)

33. Kosach I.A. (2017) Systemna metodolohiia v doslidzhenni intehtratsiinykh protsesiv v APK na zasakh derzhavno-pryvatnoho partnerstva [System methodology in the study of integration processes in the agro-industrial complex on the basis of public-private partnership]. *Ahrosvit*, no. 12, pp. 31–35. (in Ukrainian)